

การถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่

การถ่ายทอดในอดีต

"เครื่องจักสาน" เป็นงานประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรมประเภทหนึ่งของมนุษย์ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ มาช้านาน นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสืบทอดต่อมาเป็นเวลานานนับพัน ๆ ปี การจักสานจึงจัดเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิถีทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากเครื่องจักสานหรือผลิตภัณฑ์จักสานเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้พื้นบ้าน ที่ราษฎรชนบทส่วนใหญ่สามารถผลิตขึ้นใช้เองได้เป็นส่วนมากจากวัสดุพื้นบ้านที่เหมาะสม และหาได้ในท้องถิ่น คือไม้ไผ่ เป็นต้น เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการใช้สอยแต่ละประเภท (Utilitarian) ทั้งนี้ ศิลปะการจักสาน มักจะมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียม ประเพณี คติความเชื่อ ค่านิยม ของกลุ่มชนสังคมนั้น ๆ ด้วย ดังนั้น เครื่องจักสานจึงเป็นสื่อพื้นบ้านของกลุ่มสังคมแต่ละสังคมที่มีความแตกต่างกัน และได้รับการถ่ายทอดพร้อมกับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงทั้งด้านรูปแบบและวิธีการผลิต ตามวิวัฒนาการความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ

สำหรับเรื่องราวประวัติความเป็นมาของกำเนินการประกอบอาชีพหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในเขตตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี สันนิษฐานตามบันทึกทางประวัติศาสตร์ของอำเภอพนัสนิคม* (กนกรัตน์ บุญตาม และคณะ 2524: 7) กล่าวไว้ว่า การจักสานเริ่มต้นทำครั้งแรกในประมาณปี พ.ศ. 2448 หรือ 181 ปีล่วงมาแล้ว ปลายแผ่นดินรัชสมัยรัชการที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีชาวลาวเวียงจันทร์กลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่ง โดยการนำของ "พระอินทอาษา" (ท้าวทุม ทุมมนนท์) เป็นหัวหน้าชาวลาวเวียงจันทร์ผู้อพยพ และชาวนครพนมส่วนหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย พากันหลบหนีภัยเจ้าอนุวงศ์ในประเทศลาวเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารขออาศัยอยู่ในประเทศไทย ต่อมา จึงได้รวบรวมสมัครพรรคพวกมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในเขตเมืองเก่าที่ชื่อว่า "เมืองพระรถ" หรือ "เมืองพนัสนิคม"

*ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข เรื่องอำเภอพนัสนิคม

ประชาชนชาวลาวและชาวอีสานของไทยส่วนหนึ่งจึงได้แยกย้ายตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานปะปนไปกับชนพื้นเมืองเก่าของเมืองพระรถ

ตามบันทึกคำบอกเล่าของพระอธิการพรหมาศ ธีรภัทโร เจ้าอาวาสวัดเกาะแก้ว คลองหลวง* กล่าวว่า กลุ่มชนที่อยู่แถบบริเวณลุ่มน้ำคลองหลวงซึ่งไหลผ่ายเขตหมู่บ้าน 5, 6, 10, 11 ในปัจจุบันเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากลุ่มน้ำโขงตรงที่เรียกว่า "เมืองปากห้วยหลวง" ซึ่งอดีตเป็นหัวเมืองสำคัญของเวียงจันทน์ ปัจจุบันคืออำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย สันนิษฐานว่ากลุ่มชนเหล่านี้คงจะอพยพเข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับพระอินทราชา บางพวกแยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนในเขตรกร้างว่างเปล่า มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น ส่วนบางพวกตั้งบ้านเรือนในเขตทุ่งหญ้า มีลำน้ำไหลผ่าน ดังนั้น ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตตำบลไรหลักทอง จึงสืบเชื้อสายลาวและชาวอีสานเป็นส่วนใหญ่ มีบางพวกสืบเชื้อสายจีน ชนดินอื่น และชาวไทยพื้นเมืองดั้งเดิมซึ่งมีจำนวนน้อย ต่อมากลุ่มชนเหล่านี้ได้แต่งงานสืบเชื้อสายปะปนกันกลายเป็นสังคมพื้นเมืองร่วมกัน

อนึ่ง การที่มีพวกลาวและชาวอีสานอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตตำบลไรหลักทองนี้ จึงได้นำเอาวิถีการดำรงชีวิตจากอดีตที่ตนเคยอยู่และเคยกระทำ รวมทั้งวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี คติความเชื่อ ค่านิยม และการทำหัตถกรรมจักสาน เข้ามาพร้อมกันด้วย แต่เดิมการจักสานจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงโดยเฉพาะ เนื่องจากเป็นงานค่อนข้างเบาดังคำพังเพยในอดีตที่ว่า "ผู้ชายตีมีด ผู้หญิงจักสาน" จุดประสงค์ของการทำเครื่องจักสาน เพื่อทำเป็นภาชนะ เครื่องมือ เครื่องใช้ ไม้ใช้สอยภายในครัวเรือนและการประกอบกิจกรรมอื่น ดังนั้น การจักสาน จึงเกิดขึ้นมาจากความจำเป็นทางด้านประโยชน์ใช้สอยของประชาชนชนบท ที่มีลักษณะสังคมเกษตรกรรม โดยการประกอบอาชีพรองทำกันภายในครัวเรือน

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2524: 25-31) กล่าวถึงความจำเป็นในการผลิตเครื่องจักสานเพื่อการดำรงชีวิตของประชาชนชาวชนบท ซึ่งมีผลมาจากแรงผลักดันอันเป็นมูลเหตุให้เกิดการทำเครื่องจักสาน 3 ประการ คือ

1. ความจำเป็นที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ตามสภาพภูมิศาสตร์ เป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการทำเครื่องจักสานทางหนึ่งเพื่อตอบสนองความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอย

*ดูรายละเอียดในบทที่ 4

แนวความคิด ความเชื่อ คตินิยมและการใช้เทคโนโลยีโบราณแบบง่าย ๆ ของชนชาวลาวและชาวอีสานดั้งเดิม ซึ่งมีการถ่ายทอดต่อกันมาภายในครอบครัวตามสภาพแวดล้อม ความจำเป็นของการดำรงชีวิตของประชาชนชนบทในสังคมเกษตรกรรม ฉะนั้น เรื่องราวของการสืบทอดเทคโนโลยีการผลิตเครื่องจักสานในอดีต จึงน่าที่จะ เป็นลักษณะ ลูกเลียนแบบพฤติกรรมพ่อแม่ โดยพ่อแม่จะใช้วิธีการสอนและแสดงการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เพื่อให้ลูกเลียนแบบและสืบทอดเพื่อเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตต่อไป ส่วนวิธีการถ่ายทอดนั้น คงจะเป็นไปตามข้อสันนิษฐานในงานวิจัยของ วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2524: 317-321) โดยการบอกเล่าแบบต่อต่อตัว face to face communication ด้วยคำพูดจากปากของผู้ถ่ายทอดโดยตรง หรือที่เรียกว่า "แบบ मुखपाठ" คำพูดที่ใช้สอนนี้ มักจะ คล่องจองกัน ง่าย ๆ สั้น ๆ เพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอด คือลูกหลาน สามารถจดจำได้ง่าย โดยไม่จำเป็นต้องบันทึกหรือเขียนเป็นตัวหนังสือไว้ ดังตัวอย่างคำสอนวิธีการจักสานขึ้นรูปเป็นลวดลายสานผลิตภัณฑ์ ดังต่อไปนี้ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม: 49-50)

การสานขึ้นลายขัดแบบต่าง ๆ "ยกหนึ่ง ชมหนึ่ง, "ยกหนึ่ง ชมสอง", "ยกสอง ชมหนึ่ง", "ยกสอง ชมสอง", "ยกสอง ชมสาม" และ "ยกสาม ชมสาม" เป็นต้น

การสานขึ้นลายประสุ "ยกสอง ชมสาม ยกสี่ ชมสาม ทุกที่ กลับมาที่นี้ เส้นที่สี่ ยกสอง"

การสานขึ้นลายผีบ้า "ยกสอง ชมห้า เรียกลายบ้าเอย" หรือ "ลายผีบ้า ยกห้า ชมสอง" เป็นต้น

เมื่อผู้รับการถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบเครื่องจักสานได้แล้ว ก็จะนำมาฝึกหัดด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญในที่สุด การเรียนรู้เทคโนโลยีการผลิตเครื่องจักสาน จึงเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยเวลาการฝึกหัดและฝึกฝนจนมีความถนัด และความเคยชินเป็นหลัก และสืบทอดต่อ ๆ กันมา ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในการลอกเลียนแบบเทคโนโลยีการผลิตรูปแบบผลิตภัณฑ์ นั้น ผู้รับการถ่ายทอดรุ่นหลัง ๆ จะมีการปรับปรุง ดัดแปลง จากสิ่งที่มีอยู่เดิม เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของสังคมและความต้องการซึ่งประโยชน์ใช้สอยของตนพร้อม ๆ กับการพัฒนาความเจริญของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังจะเห็นได้ว่า เครื่องจักสานที่หมดความจำเป็นในการใช้สอย หรือมีความต้องการใช้น้อยลง อาทิเช่น กระตืบข้าว ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการ

อาทิเช่น เครื่องจักรสานที่ใช้ในการจับดักสัตว์น้ำ ได้แก่ ไซ ลอบ ตะของ อีจู้ ชะนาง เป็นต้น จากคำบอกเล่าของผู้เช่า ผู้แก่ และนายจันทร์ ศิริสวัสดิ์* อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10 กล่าวว่า ประชาชนในเขตตำบลไทรหลักทองในสมัยก่อนจะดักแห ดักยอ กันทุกหลังคาเรือน เพื่อไว้จับสัตว์น้ำซึ่งมีจำนวนมากในลำคลองธรรมชาติ ปัจจุบัน มีผู้ทำเหลือน้อยไม่มากนัก เพราะสามารถซื้อหาเครื่องจับสัตว์น้ำสมัยใหม่ได้

2. ความจำเป็นด้านการค้ารงชีวิตประจำวัน การดำรงชีวิตในชนบทนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยเครื่องมือ เครื่องใช้พื้นบ้าน ที่สามารถผลิตได้เองจากวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมให้เกิดความสะดวกสบายยิ่งขึ้น เครื่องจักรสานได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกินอยู่หลับนอน อาทิเช่น เครื่องจักรสานประเภทเครื่องปลูก ไร่ไถ แกะ เป็นต้น เครื่องจักรสานที่ใช้ในการกินหรือการบริโภค โดยเฉพาะของชาวลาวและชาวอีสาน ได้แก่ กระจิบข้าว เป็นต้น ภาชนะต่าง ๆ ที่สำคัญได้แก่ กระจิบงู ตะกร้า กระจาด กระจดง กระจโล ฯลฯ เครื่องจักรสานที่ใช้เป็นเครื่องตวงวัด ได้แก่ กระจอบ กระจู กระจิบงู ฯลฯ เครื่องจักรสานที่ใช้เป็นเครื่องแต่งกาย ได้แก่ งอบ หมวก กระจเป่า เป็นต้น

จากการสอบถามผู้รู้และผู้เช่า ผู้แก่ ในเขตตำบลไทรหลักทองได้ความว่า กระจาด และหมวกไซ จัดเป็นเครื่องจักรสานที่มีชื่อเสียงในการผลิต และทำเป็นจำนวนมากในสมัยก่อนจนถึงปัจจุบันยังมีการทำอยู่ ยกเว้นหมวกไซไม่ค่อยมีการทำแล้ว

3. ความจำเป็นในการทำเครื่องจักรสานที่เกิดจากความเชื่อขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนา มีเครื่องจักรสานจำนวนมากที่เกิดขึ้นจากผลของความเชื่อตามประเพณีและศาสนา ท้องถิ่น อาทิเช่น การสานเชี่ยนหมาก พาน เบ็ญหมาก เป็นต้น สมัยเมื่อผู้วิจัยได้สำรวจและศึกษารูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานนั้น พบว่ารูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานจะสะท้อนซึ่งวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อของชาวอีสานไว้อย่างผูกพันแนบแน่น (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม 2525: 13)

เมื่อพิจารณาถึงเทคโนโลยีการผลิตรูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานของชาวตำบลไทรหลักทอง อำเภอพนัสนิคม จึงนับได้ว่า เป็นเรื่องของการสืบทอดสืบพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมประเพณี

บริโภคนิยมของชาวลาวและชาวอีสานแทบจะไม่พบเลยในการผลิตเครื่องจักสานของชาวจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมการกินเปลี่ยนแปลงไปเป็นการบริโภคข้าวเจ้ามากกว่า จึงไม่จำเป็นต้องใช้กระต๊อบข้าว กล่าวได้ว่า สังคมใดที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมนั้น ย่อมมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตรูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานด้วยเช่นกัน

สรุปได้ว่า การถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในอดีต ของชาวจังหวัดอุบลราชธานี มีลักษณะ เช่นเดียวกับงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอื่น ๆ คือ ผู้รับการถ่ายทอดจะได้รับการถ่ายทอดและ เรียนรู้จากแหล่งถ่ายทอดบรรพบุรุษของตนมากที่สุด ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่จำกัดอยู่ในวงแคบของท้องถิ่น นอกจากนั้นคาดว่าจะได้มีการเรียนรู้จากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง ที่ตั้งบ้านเรือนใกล้เคียงกัน โดยการได้พบเห็น หรือมีการฝึกสอน แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันก็มีทั่ว ๆ ไป

การถ่ายทอดในปัจจุบัน

ภาวะการณ์ปัจจุบัน สภาพสังคมและ เศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ความจำเป็นในการผลิตเครื่องจักสานไว้ใช้สอยในครัวเรือนเปลี่ยนแปลงมาเป็นการผลิตเพื่อจำหน่ายในลักษณะ เป็นอุตสาหกรรมในครอบครัว เพื่อเพิ่มรายได้ ส่วนที่จะผลิตเครื่องจักสานไว้ใช้เองนั้นก็ยังมีอยู่บ้างตามความจำเป็นและความพึงพอใจของผู้ประกอบการผลิต

อนึ่ง การถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ ในระยะที่เป็นการผลิตเพื่อจำหน่ายของเขตตำบลไทรหลักทองนี้ แบ่งออกเป็น 2 ระยะคือ

1. ระยะครั้งแรก เป็นระยะที่ผู้ประกอบการผลิต เริ่มได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีรูปแบบผลิตภัณฑ์ เพื่อนำไปผลิตจำหน่ายเป็นอาชีพครั้งแรก

จากการสัมภาษณ์ นายจันทร์ ศิริสวัสดิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10 ไทรหลักทองผู้วิจัยพบว่า การประกอบอาชีพหัตถกรรมจักสาน เพื่อการจัดจำหน่ายในเขตตำบลไทรหลักทอง ได้เกิดขึ้นเป็นเวลานานประมาณ 25 ปีกว่ามาแล้ว ซึ่งก่อนหน้านี้ ชาวบ้านก็มีการทำเครื่องจักสานไว้ใช้สอยเองภายในครัวเรือนมาก่อน บางคนเคยเรียนรู้วิธีการสานมาตั้งแต่เด็กจากบรรพบุรุษ คือ พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย แล้วก็หยุดการจักสานไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพราะไม่มีความจำเป็นต้องทำไว้ใช้ตลอดเวลา ต่อมาเมื่อพ่อค้าจร ซึ่งชาวบ้านแถบนั้นเรียกว่า "พ่อค้าศาลาแดง" เข้ามาติด

ต่อในหมู่บ้านขอรับซื้อผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานพื้นเมืองของชาวบ้าน เพื่อไปจัดจำหน่ายในแหล่งอื่นต่อไป จึงได้เกิดการติดต่อค้าขายเครื่องจักสานนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ประชาชนชาวตำบลไร่หลักทอง จึงเริ่มหันมาประกอบอาชีพหัตถกรรมจักสานเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัว เพื่อเพิ่มรายได้จากการประกอบอาชีพหลักทางเกษตรกรรม

จากการสำรวจพบว่า กลุ่มผู้ประกอบการผลิตที่เริ่มประกอบอาชีพจักสานเพื่อการจัดจำหน่ายในช่วงระยะเวลาประมาณ 21 - 30 ปี ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลุ่มผู้ประกอบการผลิตกลุ่มแรก มีจำนวนน้อยที่สุดเพียง 3 รายเท่านั้น คิดเป็นร้อยละ 2.1 ของกลุ่มผู้ประกอบการผลิตที่ทำการสำรวจ ส่วนกลุ่มผู้ประกอบการผลิตที่มีจำนวนมากที่สุด คือ กลุ่มที่ประกอบอาชีพจักสานในช่วงระยะเวลาประมาณ 5 - 10 ปี มีจำนวน 77 ราย คิดเป็นร้อยละ 52.3 รองลงไปได้แก่กลุ่มที่อยู่ในช่วงระยะเวลาประมาณ 11 - 15 ปี จำนวน 49 ราย หรือร้อยละ 12.3

ตารางที่ 15 กลุ่มผู้ประกอบการผลิตจำแนกตามระยะเวลาที่ประกอบอาชีพหัตถกรรมจักสานเพื่อการจำหน่าย

ระยะเวลาที่ประกอบอาชีพ	ผู้ประกอบการผลิต	
	จำนวน (ราย)	ร้อยละ
1 - 4	30	20.5
5 - 10	77	52.3
11 - 15	49	12.3
16 - 20	19	12.9
21 - 30	3	21.1
ไม่ตอบ	2	0.2
รวม	156	100

ในการวิจัย พบว่า ผู้ประกอบการผลิตส่วนใหญ่ร้อยละ 57.7 จะประกอบอาชีพจักสานในช่วงเวลาว่างงานภายหลังปักดำนาข้าวแล้วจนถึงเริ่มฤดูเก็บเกี่ยวและช่วงฤดูแล้งหลังเก็บเกี่ยวข้าว ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ - เดือน เมษายน ร้อยละ 34.0 จะทำในช่วงเวลาว่างทุกวัน

ทุกฤดูกาล และพวกที่ทำอาชีพจักสานเฉพาะช่วงฤดูแล้ง หลังเก็บเกี่ยวอย่างเดียวเท่านั้น มีเพียงร้อยละ 4.5 นอกนั้นก็มีการทำบ้างในช่วงเวลาไม่แน่นอน ดังนั้น การประกอบอาชีพจักสานจึงมีความผูกพันกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ประกอบการผลิตในสังคมเกษตรกรรม โดยการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ การจักสานเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นต่อจาก (extension) มือของมนุษย์อันเนื่องมาจากความจำเป็นในด้านเศรษฐกิจของชาวชนบทที่ทำให้ชีวิตนี้ต้องจักสานเพื่อทำ เครื่องมือ เครื่องใช้ไม้สอยประจำบ้านที่สำคัญด้วยตนเอง และบางที ถ้ามีเหลือพอที่จะแลกเปลี่ยน ขายให้แกเพื่อนบ้านหรือบุคคลภายนอกได้ด้วย

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ในอดีต จะมาจากแหล่งถ่ายทอดบรรพบุรุษมากที่สุด และเป็นแบบมุขปาถะ ในการสำรวจครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า ผู้ประกอบการผลิต จะได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่มาจากเพื่อนบ้าน ญาติ พี่น้อง เป็นจำนวนมากที่สุดถึง 106 ราย คิดเป็นร้อยละ 67.9 รองลงไปได้แก่บรรพบุรุษ จำนวน 33 ราย คิดเป็นร้อยละ 21.2 และจากพ่อค้า เอกชน จำนวน 10 ราย คิดเป็นร้อยละ 6.4 และจากแหล่งอื่น ๆ อีก 6 ราย

ตารางที่ 16 จำนวนผู้ประกอบการผลิตที่ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากแหล่งถ่ายทอดต่าง ๆ เพื่อนำไปประกอบอาชีพครั้งแรก

แหล่งถ่ายทอดเทคโนโลยี	ผู้ประกอบการผลิต	
	จำนวน (ราย)	ร้อยละ
บรรพบุรุษ (พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย)	33	21.2
พ่อค้า เอกชน	10	6.4
เพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง	106	67.9
หน่วยราชการ	1	0.6
แหล่งอื่น ๆ - ลูกสอนพ่อแม่	3	1.9
- หลานสอนยา	1	0.6
- พี่สาวสอนน้อง	2	1.3
รวม	156	100

พิจารณาจากประเภทของผู้ประกอบการผลิต ปรากฏว่ากลุ่มผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือดี จะได้รับการถ่ายทอดมาจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง มากที่สุด ร้อยละ 34.6 รองลงไปได้แก่ กลุ่มผู้มีฝีมือพอใช้ ร้อยละ 27.5 และมีฝีมือดีมาก คิดเป็นร้อยละ 5.8 แต่เมื่อพิจารณาจำนวน ภายในแต่ละกลุ่มผู้ประกอบการผลิตแล้ว สรุปได้ว่า ผู้ประกอบการผลิตทั้ง 3 ประเภท ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีมาจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง มากที่สุด เช่นเดียวกัน

ตารางที่ 17 ร้อยละของผู้ประกอบการผลิต จำแนกตามประเภทระดับฝีมือที่ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากแหล่งถ่ายทอดต่าง ๆ

แหล่งถ่ายทอด	ผู้ประกอบการผลิต			
	ฝีมือดีมาก	ฝีมือดี	ฝีมือพอใช้	รวม
1. บรรพบุรุษ	2.6	1.8	5.8	21.2
2. พ่อค้า เอกชน	1.9	2.6	1.9	6.4
3. เพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง	5.8	34.6	27.5	67.9
4. หน่วยงานราชการ	-	-	0.6	0.6
5. แหล่งอื่น - ลูกสอนพ่อแม่	-	1.3	0.6	1.9
- หลานสอนยา	-	-	0.6	0.6
- พี่สาวสอนน้องสาว	-	-	1.3	1.3
รวม	10.3	51.1	37.8	100

ตารางที่ 18 แสดงจำนวนและการยดละของผู้ประกอบการผลิตภายในแต่ละกลุ่ม จำแนกตามประเภทระดับฝีมือ ที่ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากแหล่งถ่ายทอดต่าง ๆ

แหล่งถ่ายทอด	ฝีมือดีมาก		ฝีมือดี		ฝีมือพอใช้	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. บรรพบุรุษ	4	25.0	20	25.0	9	15.3
2. พ่อค้า เอกชน	3	18.8	4	5.0	3	5.1
3. เพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง	9	56.3	54	67.5	43	71.8
4. หน่วยราชการ	-	-	-	-	1	1.7
<u>แหล่งอื่น</u>						
5. - ลูกสอนพ่อแม่	-	-	2	2.5	1	1.7
- หลานสอนยา	-	-	-	-	1	1.7
- พี่สาวสอนน้องสาว	-	-	-	-	2	3.4
รวม	16	100	80	100	60	100

เมื่อวิเคราะห์ถึงการที่ผู้ประกอบการผลิตไม่ว่าจะเป็นประเภทระดับฝีมือใดก็ตาม ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ดัดกรรมจักสานมาจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องมากที่สุด ผู้วิจัยมีความเห็นสนับสนุนผลจากการสำรวจวิจัยครั้งนี้ว่าเป็นไปได้อย่างมาก โดยอาศัยเหตุและปัจจัยจากการวิเคราะห์ของสังคมในอดีต ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากชาวลาวและชาวอีสานบางส่วนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเขตตำบลไทรหลักทองแห่งนี้

ลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมภาคอีสาน มักจะพบวาทครอบครัวหลาย ๆ ครอบครัว ซึ่งเป็นญาติพี่น้องใกล้เคียงกัน นิยมตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกลุ่มกัน (cluster house holds) มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งร่วมมือกันประกอบอาชีพอย่างแข็งขัน ได้ผลิตผลมาก็เอามาแบ่งปันกันตามสัดส่วนและญาติผู้ใหญ่ทั้งชายและหญิงมักจะได้รับการเคารพนับถือ เชื้อพั่ง ลักษณะสังคมแบบนี้ เป็นแบบครอบครัวขยาย (Extended Family) อันเป็นระบบสังขญาติ (clan) จากการ

ศึกษาลักษณะครอบครัวไทยของ ศาสตราจารย์ฮาโรลด์สมิท (1973: 136-141) พบว่าครอบครัวไทยมีลักษณะ เป็นแบบครอบครัวเนื้อแท้หรือครอบครัวขั้นต้น (nuclear or elementary family) ซึ่งประกอบด้วยพ่อ ๆ แม่ ๆ และลูก ๆ เป็นสำคัญ แต่สำหรับครอบครัวไทยอาจจะมีผู้นมาอาศัยอยู่ด้วย ซึ่งครอบครัวเนื้อแท้นี้ยังมีปรากฏแพร่หลาย นอกนั้นเป็นแบบครอบครัวอุคคคติ (คือแบบที่ใจคนไทยต้องการ" ส่วนครอบครัวขยาย มีบ้างเป็นส่วนน้อย ดังเช่นครอบครัวในภาคอีสาน ในเรื่องนี้ ดร.สมิท ศึกษาการครองบ้าน (house-hold) ซึ่งรวมเอา "คนทุกคนซึ่งอาศัยอยู่ในบ้านหลังหนึ่งหรือหลายหลังซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน บุคคลเหล่านี้ร่วมกันทำงานทางเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในครอบครัวเป็นหน่วยเดียวกัน" (สนิท สมักรการ 2529: 144-146)

พิจารณาจากลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวจังหวัดร้อยเอ็ด (ดูแผนที่ประกอบ) มีลักษณะ เป็นแบบรวมกลุ่มกัน ญาติสนิทกันมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กัน ด้วยเหตุผลความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ความปลอดภัยและความอบอุ่นทางจิตใจ มีการทำงานร่วมกันเป็นแบบแผน ดังปรากฏอยู่ในกลุ่มชานาชาวไร่ไทยมาแต่ตั้งถิ่นฐานแล้ว และมีปรากฏอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง (แต่เดี๋ยวนี้ในภาคกลาง พฤติกรรมแบบนี้ลดน้อยลงไปมากเพราะ ระบบการจ้างงานได้เข้ามาแทนที่) เมื่อได้ประมวลจากเหตุผลความเป็นลักษณะ ครอบครัวไทยเชื้อสายลาว-อีสาน ผู้วิจัยจึงมีความเห็นวาลักษณะ การถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ดัดกรรมจักสานไม้ไผ่ของชาวจังหวัดร้อยเอ็ด จึงมีลักษณะ การถ่ายทอดเป็นแบบระบบสังญาติ (clan) ตามลักษณะ ของครอบครัวขยาย ซึ่ง ดร.สมิท (อ้างในสนิท สมักรการ 2519: 151-152) สรุปลักษณะ ของครอบครัวขยายแบบจำกัด หรือ "บ้านสองตอน" (Two-tier household) ว่าอาจขึ้นได้สองทางด้วยกัน คือ 1) ลูกชายหรือลูกสาวคนใดคนหนึ่งเมื่อแต่งงานไปอยู่กับพ่อแม่ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งก็ยอมเป็นที่คาดว่าเมื่ออยู่ไปนานยอมมีหลาน ๆ (ลูกของลูก) ตามออกมาด้วย และ 2) เป็นแบบที่ว่าลูกสุดท้องเมื่อแต่งงานไปแล้วก็จะเอาสามีหรือภรรยาของตนมาอยู่กับครอบครัวกำเนิดของตน (ซึ่งตามปกติก็จะ เหลือแต่พ่อแม่ เพราะพี่ ๆ ของตนก็แต่งงานและแยกเรือนออกไปหมดแล้ว) พ่อแม่จะอยู่กับครอบครัวของลูกสุดท้องไปจนถึงแก่กรรม และลูกสุดท้องก็จะ เป็นผู้สืบทอดความรู้ พฤติกรรมต่าง ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่ ในที่นี้ก็หมายถึงการประกอบอาชีพจักสานที่ลูกได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่ด้วย ลูกสุดท้องจะได้ทรัพย์สินมรดกคือบ้านที่ตนอยู่รวมทั้งที่ดิน ซึ่งพ่อแม่แบ่งให้ ลูกคนใดที่ "เลี้ยงเรือน" คือรับเลี้ยงพ่อแม่ของตนจนถึงวาระสุดท้ายมักจะได้รับการถ่ายทอดพฤติกรรมและ แนวความคิดจาก

พ่อแม่มากกว่าลูกคนอื่นที่แยกครัวเรือนออกไปต่างหาก

ในกรณีดังกล่าว ถ้าบรรพบุรุษคือ พ่อ แม่ มีความรู้ความชำนาญ ในการประกอบอาชีพ หัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ ลูกคนสุดท้องโดยเฉพาะผู้ที่ เป็นหญิง (อาจเป็นชายก็ได้) ที่เลี้ยงเรือน ด้วยแล้ว จะ เป็นผู้ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีอย่างแนบแน่น ลักษณะดังกล่าวจะ เกิดกับช่าง จักสานที่มีฝีมือดีมาก และมีมือดี เป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างเช่น ในการสำรวจหมู่ 7 พบว่าช่าง จักสานที่มีฝีมือดีมาก มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีทั้งตำบลไรหลักทอง ชื่อ นางสาวประคัม สุกใส อายุ 38 ปี ปัจจุบันอาศัยอยู่กับมารดาชื่อ นางทองจัน สุกใส ซึ่งเป็นช่างจักสานฝีมือชั้นครู มาก่อน อายุมากแล้ว นางสาวประคัมเป็นผู้เลี้ยงเรือน คือดูแลพ่อแม่ จึงได้รับการถ่ายทอด ความรู้ทางเทคโนโลยีแบบสืบสายโลหิตอย่างแนบแน่นดีกว่าพี่น้องคนอื่น ๆ ซึ่งแยกเรือนออกไป แล้ว จึงมีความเป็นผู้นำในการถ่ายทอดสูงกว่าบุคคลอื่น และ ยังได้รับการยกย่องทางฐานะใน สังคมสูงอีกด้วย

อนึ่ง ลักษณะการโยกย้ายถิ่นฐานตั้งบ้านเรือน โดยการแต่งงานข้ามท้องถิ่น หรือการมี ญาติสนิท อย่างเช่น พ่อแม่ หรือพี่น้องของสามีหรือภรรยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมาอาศัยอยู่ด้วยในเขต ตำบลไรหลักทองนี้ ทำให้เกิดการถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ขึ้น ตัวอย่างเช่น การจักสานหมวกโซ่ ซึ่งเป็นเครื่องจักสานดั้งเดิมของเขตตำบลหัวถนน แต่เมื่อมีฝ่ายหญิงซึ่งมา จากเขตตำบลดังกล่าว มาแต่งงานกับฝ่ายชายในเขตตำบลไรหลักทอง หมู่ 6 จึงได้นำเอาความ รู้ทางเทคโนโลยีซึ่งมีเทคนิคการสานและการเตรียมวัตถุดิบไม้ไผ่โดยการต้มไม้ไผ่ให้มีความนิ่ม อ่อนตัวเข้ามาได้ 15 ปีแล้ว ช่างจักสานในเขตตำบลไรหลักทองไม่เคยมีใครทำมาก่อนในสมัย นั้น ต่อมาชาวบ้านจึงเริ่มเลียนแบบสานหมวกโซ่กันทั่วไป จนถึงปัจจุบันมีการทำอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก ซึ่งถ้าไปถามคนแถวนั้น จะรู้สึกว่หมวกโซ่ไม้ไผ่ของใหม่อีกต่อไป แดกกลายเป็นของท้องถิ่นตำบลไร หลักทอง

สำหรับการที่มีบุคคลภายนอกหรือญาติสนิทเข้ามาอาศัยอยู่ในครอบครัวที่มีอาชีพจักสาน ทำให้เกิดการถ่ายทอดเทคโนโลยีขึ้นนั้น เข้าทำนองคำพังเพยโบราณที่ว่า "อยู่บ้านทานอยานิ่ง ตูตาย ปั้นวันปั้นควายให้ลูกหลาน" หมายความว่า ผู้ที่เข้ามาอาศัยจะต้องช่วยการทำงานบางอย่าง ให้แก่ครอบครัวที่ตนอาศัยอยู่ด้วย เช่นการจักสาน เป็นต้น

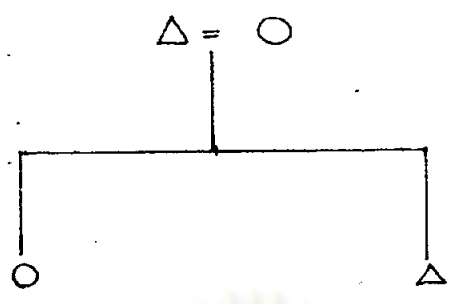
นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่า แหล่งอื่น ๆ ที่ผู้ประกอบการผลิตได้รับการถ่ายทอดนี้ มีส่วนน่าสนใจอย่างมากคือ ผู้ประกอบการผลิตที่เป็นบรรพบุรุษ ซึ่งอยู่ในฐานะ พ่อแม่ ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากลูกหรือบุตรของตนเองภายในครอบครัวด้วย มีจำนวน 3 ราย หรือร้อยละ 1.9 ส่วนผู้ประกอบการผลิตรุ่นยา มีจำนวน 1 ราย อายุประมาณ 80 ปี ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากหลาน นอกจากนี้ยังมีผู้ประกอบการผลิตที่เป็นน้องสาว ได้รับการถ่ายทอดมาจากพี่สาว มีจำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 1.4 ลักษณะการถ่ายทอดดังกล่าวนี้ เป็นการถ่ายทอดในลักษณะ ย้อนรุ่นภายในครอบครัว กล่าวคือ แทนที่บรรพบุรุษจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกหลานดั่งสังคมนในอดีต แต่ปัจจุบัน กลับกลายเป็นลูกหลานถ่ายทอดความรู้ให้แก่บรรพบุรุษ ซึ่งมักจะเกิดในสังคมที่ลูกหลานได้รับความรู้มาจากแหล่งถ่ายทอดอื่น ๆ อาทิเช่น เพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง เป็นต้น และเห็นประโยชน์ในการแสวงหารายได้ให้แก่ครอบครัวเพิ่มมากขึ้น ซึ่งแต่ละครอบครัวส่วนใหญ่มีฐานะค่อนข้างยากจน จึงนำความรู้ที่ได้มาถ่ายทอดให้แก่คนในครอบครัวอีกต่อหนึ่ง เป็นการเพิ่มจำนวนหน่วยผลิตโดยอาศัยแรงงานภายในครอบครัวนั่นเอง

สำหรับการถ่ายทอดที่มาจากแหล่งอื่นในลักษณะ แบบย้อนรุ่นภายในครอบครัวนั้น จะพบได้ในกลุ่มที่มีฝีมือพอใช้ 2.5% และ ฝีมือดี 1.3% แต่จะไม่พบในกลุ่มฝีมือดีมาก เนื่องจากกลุ่มฝีมือดีมาก มักจะเป็นผู้อยู่ในฐานะบรรพบุรุษมากกว่าซึ่งมีความรู้ความชำนาญในการผลิตเครื่องจักรสานมากกว่าลูกหลาน

เป็นที่น่าสังเกตว่า การถ่ายทอดที่มาจากแหล่งหน่วยราชการจะเกิดขึ้นน้อยมากในครั้งแรก และถ่ายทอดให้กับกลุ่มฝีมือพอใช้อย่างเดียวเท่านั้น เพียง 0.6%

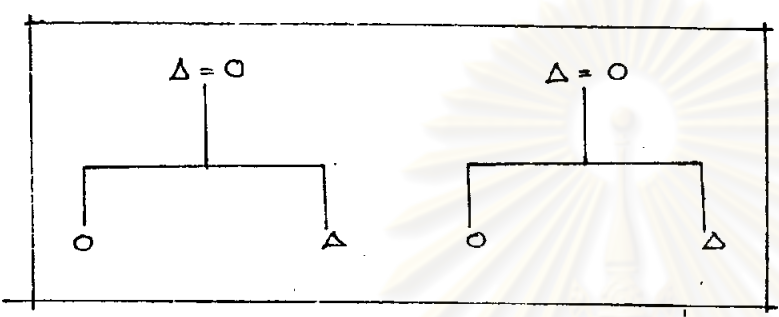
สรุปผลวิจัยครั้งนี้คือ การถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ลดกรรมจักรสานไม้ไผ่ในยุคปัจจุบันนี้ ผู้ประกอบการผลิตจะได้รับการถ่ายทอดมาจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องมากที่สุด ซึ่งยืนยันตามสมมุติฐานข้อที่ 1 และยังได้สนับสนุนงานวิจัยของวิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ ในการวิจัยเรื่องเครื่องจักรสานในประเทศไทย กล่าวว่า กลุ่มที่ผลิตเครื่องจักรสานเพื่อจำหน่ายเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนในเขตภาคกลางจังหวัดอ่างทอง พระนครศรีอยุธยา นครปฐมและราชบุรี จะได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง มากที่สุด แต่การวิจัยครั้งนี้ยังพบต่อไปว่า ลักษณะการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ลดกรรมจักรสานไม้ไผ่ ในเขตตำบลไรหลักทอง จะมีแบบแผนการกระจายเทคโนโลยีเป็นระบบสั่งญาติของครอบครัวขยายตามแผนภาพ (diagram) นี้

แผนภาพแสดงสมาชิกของครอบครัวอย่างน้อยสองครอบครัวมารวมกัน แบบแผนการ
ถ่ายทอดตามระบบสังขชาติ แผนภาพที่ 5

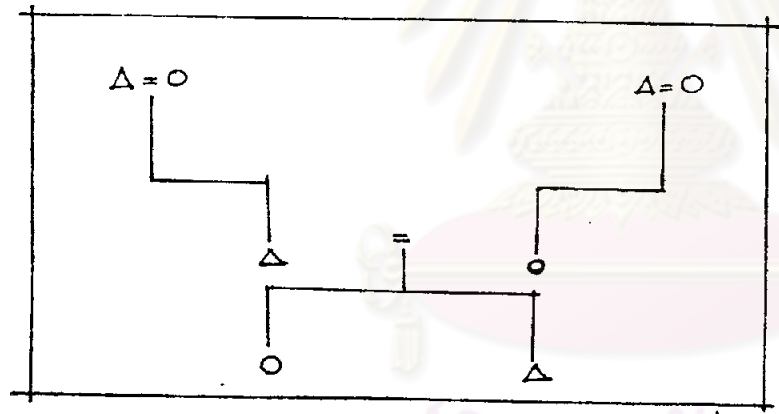

△ ชาย
○ หญิง
= แต่งงาน

สองครอบครัวไม่ได้เป็นญาติกัน
แต่อยู่บ้านหลังเดียวกัน

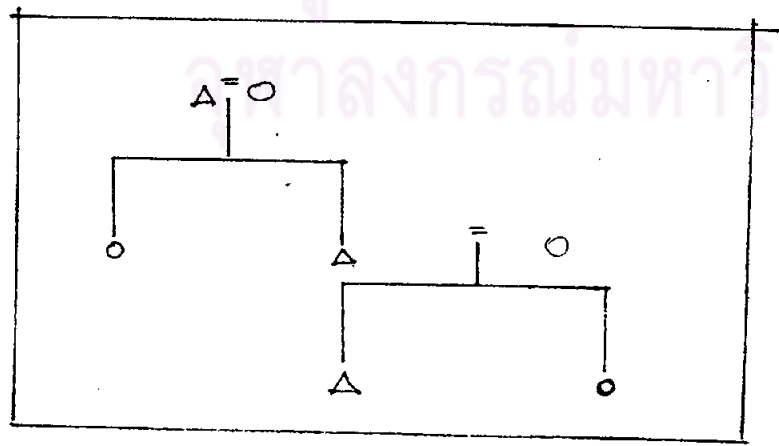

ทางที่ 1

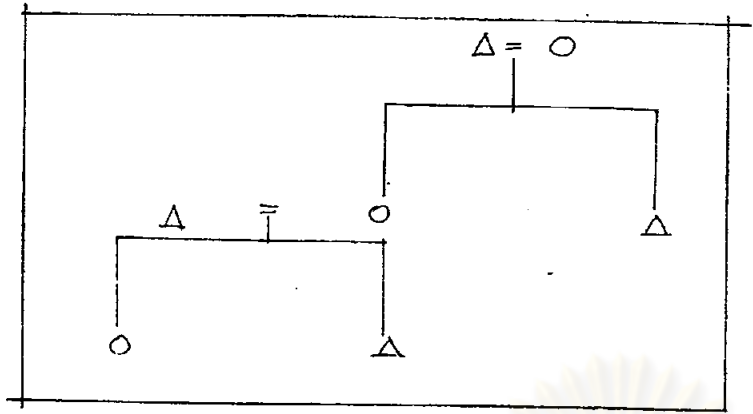
มีลูกคนเดียวแต่งงานไป
พ่อแม่ตามไปอยู่ด้วย

ทางที่ 2

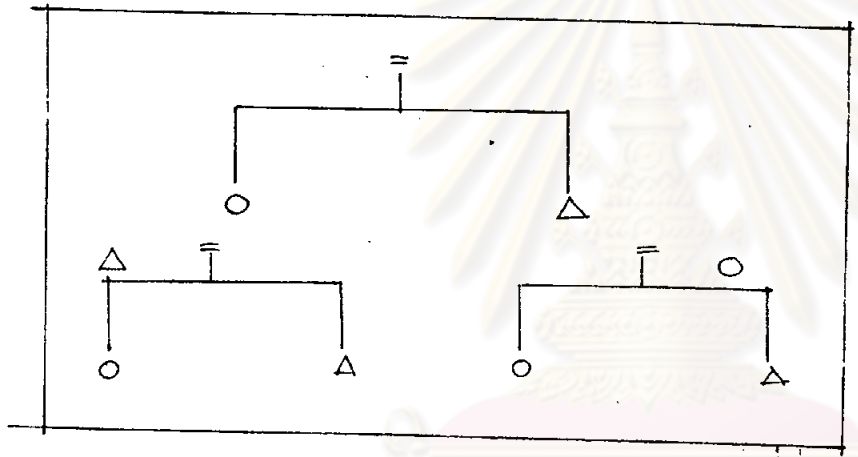
ลูกชายแต่งงานแล้วเอาภรรยา
มาอยู่ด้วยกับครอบครัวกำเนิดของตน
ตามธรรมเนียมสังคม

ทางที่ 3

ลูกสาวแต่งงานแล้ว สามีของลูกสาวมาอยู่กับ
ครอบครัวของตน ตามธรรมเนียมประเพณีของ
สังคม

ทางที่ 4

พี่น้องสองคน พ่อแม่ตายหมด
แต่งงานแล้ว เอามีภรรยาตน
มาอยู่รวมชายคาเดียวกัน

ทางที่ 5

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อนึ่ง ในการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นกับผู้ประกอบการผลิตครั้งแรกนี้ ผู้ประกอบการผลิต ได้รับรูปแบบผลิตภัณฑ์ประเภทประยุกต์มากที่สุด จำนวน 131 ราย คิดเป็นร้อยละ 84.0 รองลงมาได้แก่รูปแบบใหม่ จำนวน 24 ราย คิดเป็นร้อยละ 15.4 และรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการถ่ายทอดน้อยที่สุด คือประเภทรูปแบบดั้งเดิม มีจำนวน 1 ราย หรือร้อยละ 0.6 เท่านั้น ส่วนชนิดของเครื่องจักรสานที่ได้รับการถ่ายทอดให้ผลิตครั้งแรก ชนิดที่มากที่สุดได้แก่ กระจาด มีจำนวน 62 รายที่ผลิต หรือร้อยละ 39.7 รองลงไปได้แก่ตะของเล็กประเภทของชำร่วย มีจำนวน 19 ราย ร้อยละ 12.2 และกระชู่ จำนวน 17 ราย ร้อยละ 10.9 นอกจากนี้ มีการผลิตพวกไขเล็ก ๆ หมวกโซ่ กระจาดเปล คางอบ ชามโคม แอปเปิล กะโลเล็ก ๆ เป็นต้น เครื่องจักรสานที่เป็น กระจาด ตะของเล็กและกระชู่ จัดเป็นเครื่องจักรสานที่ได้รับการประยุกต์ใหม่ แม้จะคงรูปร่างลักษณะ เดิมไว้ แต่ผู้ประกอบการผลิตก็ได้มีการประยุกต์ ดัดแปลง สัดส่วนขนาดใหม่จากของดั้งเดิมออกไปให้มีขนาดเล็กลงมาก ๆ ตามความต้องการของตลาดผู้สั่งซื้อ เครื่องจักรสานชนิดที่เป็นประเภท แอปเปิล กระจาดเปล คางอบ จัดเป็นเครื่องจักรสานแบบใหม่จากแหล่งอื่นที่มีผู้นำไปให้ผลิต ไม่ใช่รูปแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นจริง ๆ

จากการวิจัยพบว่า ลักษณะการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นครั้งแรกกับผู้ประกอบการผลิตนั้น ผู้ประกอบการผลิตบางรายอาจจะได้รับรูปแบบผลิตภัณฑ์จริง ๆ มาศึกษาและลอกเลียนแบบอย่างโดยตรงจากผู้ที่ทำมาก่อน ลำพังการดูตามแบบอย่างของรูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อนำไปผลิตนั้นไม่พอ ผู้ประกอบการผลิตจำเป็นต้องอาศัยการฝึกหัดวิธีการทำให้เป็นด้วย ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า ร้อยละ 48.1 ของผู้ประกอบการผลิตทั้งหมด ต้องอาศัยการฝึกหัดและ เรียนรู้วิธีการทำมาจากเพื่อนบ้าน รองลงมาจะเป็นพวกที่ฝึกหัดได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่น เพราะได้ดูจากเพื่อนบ้านทำอยู่เสมอ ๆ คิดเป็นร้อยละ 28.8 จากการสัมภาษณ์ ผู้ประกอบการผลิตที่เพื่อนบ้านเป็นช่างจักรสานพื้นบ้านเหล่านี้บางกลุ่มมักจะ มีอุปนิสัยหยิ่งในตัวเอง ไม่ชอบให้คนอื่นสอนให้ ชอบที่จะฝึกหัดทำด้วยตนเอง นอกจากนั้นเป็นพวกที่ได้รับการฝึกหัดมาจากบรรพบุรุษ คิดเป็นร้อยละ 19.9 แต่ไม่ว่าผู้ประกอบการผลิตจะได้รับการฝึกหัดจากผู้อื่นหรือไม่ก็ตาม ผู้ประกอบการผลิตจำเป็นต้องฝึกฝนให้ตนเองมีฝีมือและความชำนาญด้วยตนเองเสมอ จึงจะสามารถทำการผลิตและจำหน่ายได้ดี

เมื่อได้พิจารณาจากลักษณะ พฤติกรรมของผู้ประกอบการผลิตที่ได้รับการถ่ายทอดจากแหล่งถ่ายทอด สรุปลักษณะการยอมรับเทคโนโลยีในครั้งแรก ของผู้ประกอบการผลิตดังนี้

1. ขั้นรับรู้ คือ ขั้นที่ผู้ยอมรับได้รับรู้ข่าวสาร โดยการเห็นตัวอย่างจากผู้ประกอบการผลิตที่เป็นเพื่อนบ้านในละแวกท้องถิ่นเดียวกัน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผลิตมาก่อนซึ่งอยู่ในประเภทพวกชอบของใหม่ (innovator) และพวกรับเร็วส่วนแรก (early adopter) โดยความรู้ที่ได้รับนั้นต้องเป็นสิ่งจูงใจให้เห็นประโยชน์เชิงเทียบ และเกิดความรู้สึกอยากเลียนแบบพฤติกรรมด้วย
2. ขั้นการจูงใจ ในขั้นนี้อาจมีบุคคลหรือสื่อชักจูงใจให้ชาวบ้านคล้อยตามเห็นประโยชน์เชิงเทียบของการการผลิต เครื่องจักรสานไม้ไผ่เพื่อชักจูงให้เข้าไปประกอบอาชีพจักสานแพร่หลายมากขึ้น จากการวิจัยพบว่า ผู้นำท้องถิ่น คือผู้ใหญ่บ้าน มีบทบาทสำคัญในการชักจูงใจชาวบ้านให้หันมาประกอบอาชีพจักสาน จำนวน 3 - 4 ราย
3. ขั้นฝึกหัดหรือทดลองทำ คือ ขั้นที่ผู้ยอมรับเริ่มฝึกหัดหรือทดลองทำผลิตภัณฑ์ โดยการเลียนแบบอย่างพฤติกรรม เทคนิค และวิธีการทำจากผู้ประกอบการผลิตที่ทำมาก่อน จากการวิจัยพบว่า ร้อยละ 87.2 ของผู้ประกอบการผลิตทั้งหมด จะต้องผ่านขั้นฝึกหัดทดลองทำมาก่อน โดยจะฝึกหัดจากผู้อื่น หรือจากการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองก็ได้ และจะต้องฝึกฝนต่อไปจนเกิดความชำนาญด้วย
4. ขั้นตัดสินใจ คือขั้นที่ผู้ยอมรับตัดสินใจที่จะผลิตสินค้าผลิตภัณฑ์ต่อไป โดยอาศัยการประเมินผลการสั่งซื้อและตกลงราคาจากพ่อค้า เอกชน หรือผู้รับซื้อผลิตภัณฑ์ จากการสำรวจพบว่า ร้อยละ 9.0 ของผู้ประกอบการผลิตทั้งหมด จะต้องมีการประเมินผลตกลงราคากับพ่อค้าด้วย แต่เท่าที่ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ส่วนใหญ่พ่อค้าจะเป็นผู้กำหนดราคาสินค้าสำหรับผลิตภัณฑ์ที่มีการผลิตมาก่อนแล้ว เป็นราคาตายตัว ผู้ประกอบการผลิตไม่มีอำนาจต่อรองราคาได้ ในระยะนี้ถ้าพ่อค้าไม่สั่งซื้อสินค้า ผู้ประกอบการผลิตก็ไม่สามารถผลิตหรือยอมรับเทคโนโลยีการผลิตตามรูปแบบผลิตภัณฑ์นั้น ๆ ได้
5. ขั้นการยืนยันหรือยอมรับ คือ ขั้นที่ผู้ยอมรับ ยอมรับที่จะใช้เทคโนโลยีตามรูปแบบผลิตภัณฑ์นั้น ผลิตเป็นสินค้าจำหน่ายต่อไปในขั้นนี้จะต้องได้รับการสนับสนุนจากพ่อค้าหรือผู้รับซื้อผลิตภัณฑ์จะต้องสั่งซื้อผลิตภัณฑ์นั้น ๆ ด้วย ถ้าหากสินค้านั้นล้าสมัย หรือหมดความต้องการของตลาด ผู้ยอมรับจะไม่มีโอกาสผลิตสินค้าตามรูปแบบผลิตภัณฑ์นั้น ๆ จำเป็นต้องแสวงหารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ จากแหล่งอื่นหรือคิดค้นด้วยตนเอง เพื่อให้สามารถประกอบการผลิตต่อไปได้

ดังนั้น ผู้ประกอบการผลิตจึงควรที่จะต้องสร้างการยอมรับเทคโนโลยีในรูปแบบผลิตภัณฑ์นั้น ๆ ร่วมกับพอล่า หรือผู้ซื้อผลิตภัณฑ์นั้น ๆ ด้วย

สรุปผลการวิจัยได้ว่า การยอมรับเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ของผู้ประกอบการผลิตมี 5 ขั้นตอน คือ ขั้นรับรู้ ขั้นการจูงใจ ขั้นฝึกหัดหรือขั้นทดลอง ขั้นการตัดสินใจ และขั้นการยืนยัน ซึ่งแตกต่างจากขั้นตอนตามแบบจำลองการยอมรับนวัตกรรมของโรเจอร์ส จึงไม่ยืนยันตามสมมุติฐานข้อที่ 2

2. การถ่ายทอดในระยะครึ่งต่อมาจนถึงปัจจุบัน ภายหลังจากที่ผู้ประกอบการผลิตได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยี รูปแบบผลิตภัณฑ์ ในครั้งแรกแล้วและมีการดำเนินการประกอบอาชีพเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ผู้ประกอบการผลิตจะได้รับความรู้และการถ่ายทอดเทคโนโลยีรูปแบบผลิตภัณฑ์จากแหล่งถ่ายทอดอื่น ๆ อีก คือจากพอล่า เอกชน หน่วยงานการส่งเสริมและโรงเรียน ตลอดจนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ

- พอล่า เอกชน จากการสำรวจพบว่า เอกชนที่ให้การส่งเสริมและถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมจักสานโดยตรง ได้แก่ คุณปราณี บริบูรณ์ ภริยาอดีตนายกเทศมนตรีอำเภอนสนิม เป็นผู้มีชื่อเสียงรู้จักดีในวงการหัตถกรรมจักสาน ทั้งระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดชลบุรี คุณปราณี บริบูรณ์ ให้การถ่ายทอดเทคโนโลยี โดยวิธีการจัดฝึกอบรมกลุ่มผู้ประกอบการผลิตหรือช่างฝีมือจักสาน นับตั้งแต่ พ.ศ. 2519 - พ.ศ. 2522 ให้การฝึกอบรมผู้ประกอบการผลิตจำนวน 3 ครั้ง โดยคัดช่างฝีมือดีมา และฝีมือดี จากผู้หมู่บ้านในเขตตำบลไทรหลักทอง ในเขตหมู่ 7, หมู่ 6, หมู่ 5, และหมู่ 10 จำนวน 5 คน เข้ามาฝึกอบรมร่วมกับผู้ประกอบการผลิตจากเขตตำบลอื่น ๆ ของอำเภอนสนิม และมีวิทยกรถ่ายทอดความรู้รวมทั้งคุณปราณีฯ ด้วย วิทยากรเหล่านี้ คุณปราณีได้เชิญช่างจักสานฝีมือรุ่นอาวุโสจากเขตอื่นแถบตำบลหน้าพระธาตุ ให้มาถ่ายทอดความรู้ทางเทคโนโลยีด้านการเตรียมวัตถุดิบ เส้นตอกไม้ไผ่ การย้อมสีเส้นตอกไม้ไผ่ เทคนิควิธีการสานชั้นรูป และการตกแต่งงานผลิตภัณฑ์ขั้นสุดท้าย ตลอดจนการออกแบบผลิตภัณฑ์และการควบคุมคุณภาพผลิตภัณฑ์ คุณปราณีให้การถ่ายทอดความรู้และเป็นผู้รับซื้อผลิตภัณฑ์จากผู้ประกอบการผลิต ซึ่งได้รับการฝึกอบรมไปแล้ว นอกจากนั้น ยังให้กลุ่มผู้ได้รับการฝึกอบรม ถ่ายทอดความรู้และหาเครือข่ายของช่างจักสานรายอื่นที่อยู่ในละแวกข้างเคียงบ้านเรือนของตน เพื่อเผยแพร่และเพิ่มผู้ประกอบการผลิตให้ผลิตสินค้าเครื่องจักสาน มีคุณภาพตรงตามความ

ต้องการของตลาด ส่วนในการดำเนินการฝึกอบรมที่จัดขึ้นนั้น จะใช้วิธีการสอนตามแบบที่ช่างฝีมือ อาวุโสถนัด โดยการอธิบายด้วยคำพูดและสาธิตวิธีทำให้ดู ไม่มีการใช้สื่อการสอนอย่างอื่นอย่างใด แต่เนื่องจากผู้วิจัยไม่มีโอกาสได้ดูการฝึกอบรมหรือวิธีการสอนของช่างฝีมือจากฐานรากอาวุโส จึงไม่ทราบว่า ในการถ่ายทอดความรู้ นั้น ช่างฝีมืออาวุโสใช้ภาษาสัญลักษณ์ที่คล้องจองกัน จดจำได้ง่าย ตามแบบสมัยโบราณหรือไม่ ซึ่งเป็นเรื่องที่ควรศึกษาต่อไป

สำหรับพหุการรายอื่นในเขตอำเภอพนสนิม ยังไม่มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ทางเทคโนโลยีที่ตัดกรรมจักสานไม้ไผ่ต่อผู้ประกอบการผลิต เพียงแต่มีฐานะ เป็นสื่อกลางของการ แสวงหารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ มาให้ผู้ประกอบการผลิตทดลองทำ โดยเฉพาะ ผู้ที่มีฝีมือดี พบว่า 81.3% จะได้รับรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ จากพหุการมากที่สุด กรณีที่พหุการส่งรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ มาให้ผู้ประกอบการผลิตทดลองทำนั้น ในช่วงนี้จะทำการถ่ายทอดความรู้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันระหว่างพหุการและผู้ประกอบการผลิตเสมอ จากการสำรวจพบว่า ผู้ประกอบการผลิตจำนวน 91 ราย หรือ 58.3% จะไม่ยอมรับทำรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ มักเป็นผู้ที่มีฝีมือในระดับพอใช้หรือระดับฝีมือดี เฉพาะผลิตภัณฑ์บางอย่าง เนื่องจากความเคยชินในฝีมือการสานที่มีมาแต่เดิม รองลงมาเป็นผู้ที่ขอทดลองทำตามรูปแบบผลิตภัณฑ์นั้น ๆ ก่อน มีจำนวน 42 ราย 26.9%

หน่วยราชการ จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการผลิตพบว่า เคยดูการสาธิตและฝึกอบรมระยะสั้น ในการจักสานผลิตภัณฑ์ตามรูปแบบใหม่และการใช้เครื่องมือเครื่องทุ่นแรง เครื่องจักรดกไม้ไผ่ด้วยมอเตอร์และ เครื่องเลื่อยไม้ไผ่ที่กองอุตสาหกรรมในครอบครัวนำไปสาธิตให้แก่ชาวบ้าน ตำบลไรหลักทองเมื่อปี 2521 ปรากฏว่า มีผู้เคยดูการสาธิตครั้งนั้นเพียง 31 รายเท่านั้น คิดเป็นร้อยละ 19.9 ของผู้ประกอบการผลิตทั้งหมดจากการไปเผยแพร่ เทคโนโลยีครั้งนั้น หลังจากการเผยแพร่แล้ว ไม่มีผู้ประกอบการผลิตผู้ใดสนใจที่จะใช้เครื่องจักร เครื่องทุ่นแรง เนื่องจากต้องใช้เงินลงทุนสูงซื้อเครื่องจักรและ เครื่องจักรไม่สามารถจักดกไม้ไผ่ได้มีคุณภาพดีเท่าการใช้มือ ประกอบความไม่เคยชินและ เทคโนโลยีที่นำไปให้ เหมาะสมที่จะตั้งอยู่สภาพการผลิตที่เป็นโรงงาน อุตสาหกรรม ไม่เหมาะกับสภาพการประกอบการผลิต ภายในบ้าน ซึ่งผู้จักสานจะนั่งทำที่ไหน ตรงไหนก็ได้ ไม่ประจำอยู่กับที่

โรงเรียน ในระยะ 3 - 4 ปี มาแล้ว หน่วยงานที่เปิดหลักสูตรการสอนจักสานขั้น พื้นฐาน ได้แก่ กรมการศึกษานอกโรงเรียน และตามโรงเรียนมัธยมต่าง ๆ ในอำเภอพนสนิม

แต่ผู้ประกอบการผลิตเป็นส่วนน้อยมากที่ได้เรียนจักสานในโรงเรียน เพราะสมัยก่อนไม่มีการสอนเท่าที่ผู้วิจัยเคยดูการสอนจักสานในโรงเรียน วิธีการเป็นแบบครูสอนนักเรียน โดยใช้กระดาษแข็งตัดเป็นแถบเส้น ๆ เปรียบเหมือนเส้นดอกไม้ไผ่ มี 2 สี คือสีหนึ่งเป็นเส้นนอน อีกสีหนึ่งเป็นเส้นยืน เพื่อให้ให้นักเรียนเข้าใจในหลักการสานลวดลายได้ง่าย ส่วนวิธีการสอนครูไม่ได้ใช้ภาษาสัญลักษณ์ที่เป็นภาษาคำดั้งเดิมมาสอน ใช้วิธีการสอนแบบใหม่

พิจารณาคูณลักษณะของผู้ประกอบการผลิตทั้ง 3 ประเภท คือ ฝีมือดีมาก ดี และพอใช้ พบว่า เพศ ผู้ประกอบการผลิตฝีมือดีมาก ดี พอใช้ เป็นเพศหญิงมากที่สุดเหมือนกัน กล่าวคือ 75.0% ของกลุ่มฝีมือดีมากเพศหญิง 83.8% ของกลุ่มฝีมือดี และ 91.5% ของกลุ่มมือพอใช้เป็นเพศหญิงมากที่สุดเหมือนกัน

อายุ ผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือดีมาก ดี พอใช้ ผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือดีมาก ฝีมือดี และมือพอใช้ มีอายุเฉลี่ยประมาณ 40 ปี เหมือนกัน

การศึกษา ผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือดีมาก ดี พอใช้ มีการศึกษาจบ ป.1 - ป.4 มากที่สุด กล่าวคือ 87.5% ของกลุ่มฝีมือดีมาก, 81.3% ของกลุ่มฝีมือดี, และ 71.2% ของกลุ่มมือพอใช้

ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือดีมาก ดี พอใช้ มีฐานะทางเศรษฐกิจเหมือนกัน คือ มีรายได้จากการประกอบอาชีพหลักประมาณปีละ 10,000-15,000 บาท และมีฐานะอยู่ในระดับรายได้ปานกลางค่อนข้างน้อย

อาชีพ ผู้ประกอบการผลิตทั้ง 3 กลุ่ม มีการประกอบอาชีพหลักทางเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก กล่าวคือ 50.0% ของกลุ่มฝีมือดีมาก, 73.8% ของกลุ่มฝีมือดี และ 72.9% ของกลุ่มมือพอใช้

พฤติกรรมการสื่อสาร ผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือดีมาก ดี และพอใช้ จะมีการเปิดรับสื่อมวลชนไม่แตกต่างกัน คือมีการฟังวิทยุมากที่สุด กล่าวคือ 100% ของกลุ่มฝีมือดีมาก, 93.8% ของกลุ่มฝีมือดี และ 96.6% ของกลุ่มมือพอใช้, และมีการดูโทรทัศน์มากที่สุดคือ 81.3% ของกลุ่มฝีมือดีมาก, 77.5% ของกลุ่มฝีมือดี, 74.1% ของกลุ่มมือพอใช้ มีการดูโทรทัศน์มากที่สุด ส่วนการอ่านหนังสือพิมพ์ พบว่า ผู้ประกอบการผลิตไม่ค่อยนิยมอ่านหนังสือพิมพ์เลยทั้ง 3 กลุ่ม

เป็นที่น่าสังเกตว่า อาชีพจักสาน กับการฟังวิทยุ มักเป็นของคู่กัน กล่าวคือ การฟังวิทยุ โดยเฉพาะฟังเพลงลูกทุ่ง นวนิยาย มีส่วนช่วยสร้างความเพลิดเพลินระหว่างที่ผู้ประกอบการผลิตนั่งจักสานทำให้ได้ผลงานคุณภาพดี เพราะการจักสานให้ได้ดีนั้น จิตใจต้องสบาย มีความเพลิดเพลิน และมีสมาธิที่ดีด้วย

ความคิดริเริ่ม ผู้ประกอบการที่มีฝีมือดีมากจะมีความสามารถออกแบบคิดค้นดัดแปลงริเริ่มด้วยตนเองมากที่สุด โดยเปรียบเทียบจำนวนภายในกลุ่ม ปรากฏว่า กลุ่มที่มีฝีมือดีมากจะริเริ่มออกแบบได้เองถึงร้อยละ 68.8% ส่วนผู้มีฝีมือดี มีเพียง 23.8% และฝีมือพอใช้มีเพียง 3.4% เท่านั้น

การเป็นผู้นำในการถ่ายทอด ผู้ประกอบการที่มีฝีมือดีมากจะเป็นผู้นำในการถ่ายทอดสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ เมื่อเปรียบเทียบจำนวนภายในกลุ่มแล้วปรากฏว่า กลุ่มฝีมือดีมาก จะเป็นผู้ถ่ายทอดให้คนต่างถิ่นสูงถึง 56.3% ในขณะที่ผู้มีฝีมือดีมีเพียง 10.1% และฝีมือพอใช้มีน้อยมากเพียง 1.7% ในลักษณะเช่นนี้ กลุ่มฝีมือดีมาก จะเป็นผู้มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ทางเทคโนโลยี ทัศนกรรมจักสาน จากเขตตำบลไร่หลักทองไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศในส่วนบุคคลโดยการชักนำของศูนย์ปราชญ์ บริบูรณ์ ให้ช่างฝีมือจักสานไปสอนยังจังหวัดอื่น ๆ ด้วย

จากลักษณะความเป็นผู้นำถ่ายทอดต่างถิ่นของกลุ่มฝีมือดีมาก จึงทำให้กลุ่มนี้มีโอกาสพบปะกับบุคคลภายนอกมากกว่ากลุ่มช่างฝีมือประเภทอื่น เปรียบได้กับว่ากลุ่มนี้เป็นพวก (innovator) ที่ใหม่เกินไป สำหรับการถ่ายทอดภายในเขตท้องถิ่นตำบลไร่หลักทอง กลุ่มถ่ายทอดที่มีประสิทธิภาพสูงได้แก่กลุ่มที่มีฝีมือดี จะมีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ในระหว่างกลุ่มเพื่อนบ้านมากที่สุด จึงเปรียบเทียบกลุ่มฝีมือดีได้ว่า เป็นพวกรีบเร็วส่วนแรก มีความเป็นผู้นำการถ่ายทอดภายในท้องถิ่นมากที่สุด ส่วนกลุ่มฝีมือพอใช้ มักจะเป็นผู้นำในการถ่ายทอดให้แก่ผู้ประกอบการผลิตที่เพิ่งเริ่มจะฝึกหัดใหม่

ตัวอย่างกรณีดังกล่าวนี้จะ เห็นได้จากตัวอย่างชัดเจนเรื่อง พัฒนาการและผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6 จัดฝึกอบรมพัฒนาฝีมือการจักสานของผู้ประกอบการผลิตให้แก่หมู่ 4 ซึ่งเป็นพวกที่มีฝีมือพอใช้เริ่มฝึกหัดทำไม้ปี ปรากฏว่าในการฝึกอบรมครั้งนั้น ช่างฝีมือดีมาก คือ คุณประดับ สุกใส ส่วนการทำผลิตภัณฑ์แต่ละ เอียดปราชญ์ค่อนข้างยาก แต่เมื่อฝึกอบรมเสร็จแล้ว ผู้เข้ารับการฝึกอบรมก็หันกลับไปสานกระจาด ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ง่าย ๆ ตามแบบเก่า เนื่องจากเหตุผลที่ว่า "มันยากเกินไป"

ในสายตาของผู้เข้ารับการศึกษา วิธีการถ่ายทอดเทคโนโลยีครั้งนี้ จึงไม่ค่อยประสบผลสำเร็จเท่าใดนัก

สรุปผลวิจัย ตามสมมติฐานข้อที่ 3 ได้ว่า ไม่มีความแตกต่างกันระหว่างประเภทของผู้ประกอบการผลิตที่มีฝีมือมาก ฝีมือดีและพอใช้ ในลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ สังคม และพฤติกรรมการสื่อสาร ซึ่งไม่ยืนยันตามสมมติฐานข้อที่ 3 แต่ในส่วนที่เกี่ยวกับความคิดริเริ่มในการออกแบบผลิตภัณฑ์ และการเป็นผู้นำในการถ่ายทอด มีความแตกต่างกัน ยืนยันตามสมมติฐานข้อที่ 3

อนึ่ง เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างความชำนาญงานในการผลิตหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่กับการยอมรับเทคโนโลยีใหม่ของผู้ประกอบการผลิต ได้ค่าไคสแควร์ = 79.91521 ซึ่งไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 แสดงว่า ความชำนาญงานในการผลิตหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ ไม่มีความสัมพันธ์กับการยอมรับเทคโนโลยีใหม่ของผู้ประกอบการผลิต ซึ่งยืนยันตามสมมติฐานข้อที่ 4

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย